

Proceeding

การประชุมวิชาการระดับชาติ

ภาคีเครือข่ายการบริหารทรัพยากรมนุษย์

กลุ่มภาคใต้

ครั้งที่ 2 HRM NPST National Conference 2022

วันศุกร์ที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2565

ณ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต

ปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ

Legal Issues Concerning Communication that causes racial hatred

พนิตนันท์ สุรัตน์โรจน์¹ คณาธิป ทองรวีวงศ์² อรรพรรณ พจนานูรัตน์³

นักศึกษาลัทธิศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต Panitnunt.s@gmail.com

²ที่ปรึกษาหลัก ผู้อำนวยการสถาบันกฎหมายสื่อดิจิทัล มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต

³ที่ปรึกษาร่วม อาจารย์ประจำหลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต

บทคัดย่อ

การสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ เป็นการกระทำความผิดอันมีเหตุมาจากความแตกต่างทางเชื้อชาติระหว่างผู้กระทำความผิดกับผู้เสียหายหรือผู้ที่มีอัตลักษณ์ร่วมเช่นเดียวกับผู้เสียหาย เป็นการกระทำที่ลดทอนซึ่งคุณค่าความเป็นมนุษย์ด้วยความเชื่อซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความคิดหรือทฤษฎีของความเหนือกว่าของเชื้อชาติ นำมาสู่การเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติสร้างความไม่เสมอภาคเท่าเทียมในสังคม อันเป็นเรื่องที่ไม่สมควรได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย ตามอนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติในทุกรูปแบบ ถือว่าการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ เป็นการโฆษณาชวนเชื่อหรือเผยแพร่แนวคิดที่สร้างความเกลียดชังด้านเชื้อชาติ ประเทศไทยในฐานะรัฐภาคีแห่งอนุสัญญาดังกล่าวกลับไม่ได้บัญญัติกฎหมายภายในให้สอดคล้องกับพันธกรณีระหว่างประเทศดังกล่าว และเมื่อเกิดปัญหาเกี่ยวกับการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ ประเทศไทยได้นำเอาประมวลกฎหมายอาญาและพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ฉบับที่ (2) พ.ศ. 2560 มาปรับใช้บังคับกับกรณีที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติซึ่งการกระทำความผิดดังกล่าวไม่ตรงกับเจตนารมณ์ของกฎหมาย

คำสำคัญ: การสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ, อนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติในทุกรูปแบบ

Abstract

Communication that causes racial hatred. It is an offense based on racial differences between the offender and the victim or who has the same identity as the victim. It is an act of dehumanization through beliefs based on the idea or theory of racial superiority leading to racial discrimination, creating inequality in society which is a matter that does not deserve to be protected by law under the convention on the elimination of all forms of racial discrimination considered racial hatred communication. It is propaganda or dissemination of racial hatred. Thailand, as a state party to the convention, has not enacted internal laws in accordance with the said international obligations and when there is a communication problem that causes racial hatred. Thailand has adopted the Criminal Code and the Computer-Related Offenses Act No. (2) B.E. 2560 (2017) to apply to cases of racial hatred in which such offenses do not match the intent of the law.

Keyword: Communication that causes racial hatred , Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (CERD)

1. บทนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ เนื่องจากมีการหลั่งไหลเข้ามาของคนประเทศต่าง ๆ เพื่อทำงาน ท่องเที่ยว หรือแม้กระทั่งพักอาศัย ส่งผลให้ประเทศไทยกลายเป็นประเทศที่มีความแตกต่างทางด้านเชื้อชาติ และแม้ว่าประชาชนชาวไทยจะดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างปรองดองและสามัคคีช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามหลักสารณียธรรม 6 ก็ตาม แต่ความหลากหลายหรือความแตกต่างทางเชื้อชาติมักถูกหยิบยกมาเป็นประเด็นให้เกิดการเลือกปฏิบัติ โดยแสดงออกในรูปแบบของการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ ไม่ได้จำกัดเพียงคำพูดเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการแสดงออกเป็นลายลักษณ์อักษร ภาพวาด ภาพเคลื่อนไหว คลิปวิดีโอ หรือการสื่อสารในรูปแบบอื่น ๆ¹ และอาจเกิดขึ้นผ่านช่องทางการสื่อสารกายภาพหรือทางอิเล็กทรอนิกส์ได้² ทั้งนี้ ไม่ว่าจะในลักษณะยุยงหรือส่งเสริมความเกลียดชังและอคติต่อกลุ่มบุคคลหรือปัจเจกบุคคลโดยมุ่งไปที่ฐานของอัตลักษณ์ซึ่งอาจติดตั้งมาแต่ดั้งเดิมหรือภายหลังเกี่ยวกับเชื้อชาติในลักษณะเหมารวมก็ตาม³

แม้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 อันเป็นกฎหมายแม่บทของประเทศไทยได้บัญญัติรับรองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และคุ้มครองให้หลักประกันความเท่าเทียมกันของบุคคล โดยไม่คำนึงถึงเชื้อชาติก็ตาม แต่กฎหมายลำดับรองภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวซึ่งเป็นบทกฎหมายที่มีเจตนารมณ์ในการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง และมุ่งหมายลงโทษผู้กระทำความผิด กลับไม่มีบทบัญญัติใดกำหนดความรับผิดชอบสำหรับการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติเป็นการเฉพาะเจาะจงมีเพียงบทกฎหมายทั่วไปที่อาจปรับใช้แก่กรณีได้ เมื่อเกิดกรณีปัญหาขึ้นประเทศไทยก็จะนำเอาประมวลกฎหมายอาญาความผิดฐานหมิ่นประมาทตามมาตรา 326 ความผิดฐานหมิ่นประมาทโดยการโฆษณาตามมาตรา 328 และความผิดฐานยุยงปลุกปั่นให้ประชาชนไม่ยำเกรงต่อกฎหมายหรือรัฐบาลตามมาตรา 116 และพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ฉบับที่ (2) พ.ศ. 2560 มาตรา 14 มาปรับใช้บังคับ ทั้งนี้ ต้องขึ้นอยู่กับดุลพินิจของเจ้าหน้าที่ผู้บังคับใช้กฎหมาย แม้ประเทศไทยเข้าเป็นภาคีแห่งอนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติในทุกรูปแบบก็ได้ปรากฏว่ามีการบัญญัติเกี่ยวกับการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติไว้ในรัฐธรรมนูญแต่อย่างไรก็ตาม กรณีดังกล่าวย่อมส่งผลให้ไม่อาจให้ความคุ้มครองแก่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีความแตกต่างทางเชื้อชาติซึ่งเป็นผู้เสียหายในการกระทำความผิดดังกล่าวได้ จึงสมควรจะหาแนวทางแก้ไขกฎหมายเพื่อบังคับใช้ในเรื่องดังกล่าวต่อไป

2. วัตถุประสงค์

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาประเด็นสำคัญ ดังนี้

¹ ศูนย์ศึกษานโยบายสื่อ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย Hate Speech คืออะไร ปรากฏการณ์ใหม่ใช้วาจาสร้างความเกลียดชัง [ออนไลน์]. 2557. เข้าถึงได้จาก <https://highlight.kapook.com/view/98194> [31 กรกฎาคม 2562].

² ฌานาธิป ทองรวีวงศ์, “พันธกรณีของประเทศไทยตามอนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติในทุกรูปแบบ (CERD): ศึกษากรณี การสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางคอมพิวเตอร์ (Online Hate Speech) ในกรอบพระราชวังหลักไว้ว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2560,” วารสารนิติศาสตร์และสังคมท้องถิ่น Law and Local Society Journal, Vol. 2 (2) (July – December 2018): 120-121.

³ มูลนิธิส่งเสริมสื่อเด็กและเยาวชน สถาบันสื่อเด็กและเยาวชน (สสย.), การสื่อสารที่สร้างความเกลียดชัง (Hate Speech), พิมพ์ครั้งที่ 1 (ปทุมธานี: นัชชาวัตน์, 2561), หน้า 4.

1. เพื่อศึกษาความหมาย แนวคิด หลักกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ กฎหมายของต่างประเทศมาประกอบการวิเคราะห์
2. เพื่อวิเคราะห์ถึงปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ
3. เพื่อศึกษาแนวทางแก้ไขกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องแก้ไขกฎหมายของประเทศไทยให้สอดคล้องกับอนุสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติในทุกรูปแบบ

3. แนวคิด ทฤษฎี กรอบแนวคิด

ประเทศไทยมีพันธกรณีตามกฎหมายระหว่างประเทศที่ต้องดำเนินการให้เกิดสิทธิตามที่รับรองไว้ในอนุสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติในทุกรูปแบบด้วยการวางกฎเกณฑ์หรือออกกฎหมายห้ามมิให้มีโฆษณาชวนเชื่อหรือเผยแพร่ความเชื่อที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ แต่เมื่อพิจารณากฎหมายที่มีผลใช้บังคับอยู่ในปัจจุบันพบว่าประเทศไทยไม่มีกฎหมายโดยเฉพาะที่จะปรับใช้แก่กรณีได้ สำหรับกฎหมายที่เกี่ยวข้องยังมีปัญหาที่ไม่สอดคล้องกับแนวทางและหลักการของกฎหมายระหว่างประเทศทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับประมวลกฎหมายอาญาไม่ได้บัญญัติเกี่ยวกับการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ ปัญหาเกี่ยวกับการกระทำที่ปรากฏแก่ประชาชนด้วยวาจา หนังสือ หรือวิธีอื่นใด ให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติและปัญหาเกี่ยวกับการนำเข้าสู่ระบบคอมพิวเตอร์ซึ่งข้อมูลบิดเบือน ข้อมูลปลอม หรือข้อมูลเท็จที่เกี่ยวกับความเกลียดชังทางเชื้อชาติ จึงต้องศึกษาแนวทางแก้ไขหรือบัญญัติกฎหมายเพื่อให้สอดคล้องกับพันธกรณีตามกฎหมายระหว่างประเทศต่อไป

4. วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีวิธีวิจัยที่ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) มุ่งเน้นการวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Research) ซึ่งผู้วิจัยจะศึกษารณีการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ ได้จากปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง อนุสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติทุกรูปแบบ รวมทั้งกฎหมายภายในของประเทศต่าง ๆ เช่น ประเทศแคนาดา ประเทศอังกฤษ สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี เป็นต้น และศึกษากฎหมายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ประมวลกฎหมายอาญา พระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2560 พระราชบัญญัติหลักเกณฑ์การจัดทำร่างกฎหมายและการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย พ.ศ. 2562 และประกาศพระราชโองการโปรดเกล้าฯ เรื่องยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ.2561 -2580) นอกจากนี้ยังได้ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากแหล่งความรู้ต่าง ๆ อาทิเช่น ตำราหนังสือ บทความ งานวิจัย วารสาร วิทยานิพนธ์ สื่อสิ่งพิมพ์ ตลอดจนบทความในเอกสารข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ คำพิพากษาศาลฎีกาที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาวิเคราะห์และหาแนวทางแก้ไขต่อไป

5. ผลการวิจัยและอภิปรายผล

จากการศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ พบว่าประเทศภาคีแห่งอนุสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติทุกรูปแบบต่างก็ได้กำหนดกฎหมายภายในของรัฐให้สอดคล้องอนุสัญญาดังกล่าว เพื่อให้ความคุ้มครองต่อกลุ่มบุคคลหรือปัจเจกชนซึ่งมีความแตกต่างทางด้านเชื้อชาติ เช่น Criminal Code (R.S.C., 1985, c. C-46) ของประเทศแคนาดา Public Order Act 1986 และ Crime and Disorder Act 1998 ของประเทศอังกฤษ และ German Criminal

Code (Strafgesetzbuch – StGB) ของสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี เป็นต้น แต่ในปัจจุบันประเทศไทยในฐานะรัฐภาคีแห่งอนุสัญญาดังกล่าวกลับไม่มีบทบัญญัติแห่งกฎหมายใดที่สามารถใช้บังคับแก่กรณีการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติได้โดยเฉพาะเนื่องด้วยกฎหมายที่มีผลใช้บังคับได้ในปัจจุบันไม่ได้มีเจตนารมณ์ในการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์สิทธิมนุษยชน และการเลือกปฏิบัติอันเป็นสาระยิ่งแห่งการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติแต่อย่างใด จึงทำให้เกิดปัญหาแยกวิเคราะห์ได้ 4 กรณีดังต่อไปนี้คือ

กรณีที่หนึ่ง ปัญหาเกี่ยวกับประมวลกฎหมายอาญาไม่ได้บัญญัติเกี่ยวกับการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ การสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ เป็นการใช้เสรีภาพในการแสดงออกให้เกิดความเสียหายแก่บุคคลอื่น ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงลักษณะของการกระทำแล้วพบว่ามีความใกล้เคียงกับการหมิ่นประมาทตามประมวลกฎหมายอาญาจึงถูกนำมาปรับใช้แก่กรณี ซึ่งประมวลกฎหมายอาญามาตรา 326 ได้กำหนดองค์ประกอบของความผิดของผู้เสียหายว่าจะต้องได้ความว่าการใส่ความนั้นหมายถึงบุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะ และได้รับการ

ยืนยันโดยคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1636/2522 ซึ่งได้วินิจฉัยว่า บุคคลที่ถูกเหมารวมไม่ใช่ผู้เสียหายในความผิดฐานหมิ่นประมาท และหากพิจารณาในมิติของประเภทข้อเท็จจริงในการใส่ความ พบว่าการใส่ความผู้อื่นเป็นการยืนยันข้อเท็จจริงที่เป็นไปได้แน่นอน และต้องเป็นข้อเท็จจริงที่ยืนยันอดีตหรือปัจจุบันเท่านั้น และได้มีการแบ่งประเภทของการใส่ความไว้เพียง 4 ประเภท ได้แก่ เรื่องความประพฤติ เรื่องประเวณี หรือการอันไม่สมควรทางเพศ เรื่องหน้าที่การงาน หรือการกล่าวถึงความไม่น่าเชื่อถือเกี่ยวกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจทางการเงิน ประกอบกับเมื่อพิจารณาเจตนารมณ์ของกฎหมายแล้วพบว่าความผิดฐานหมิ่นประมาทเป็นบทความผิดที่มุ่งคุ้มครองชื่อเสียงเกียรติคุณของผู้ถูกใส่ความ⁴ โดยมาตราดังกล่าวมิได้มีองค์ประกอบความผิดในเรื่องศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์สิทธิมนุษยชน และการเลือกปฏิบัติแต่อย่างใด

ในกรณีที่การสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ ได้กระทำไปโดยมีเจตนาเผยแพร่ข้อความออกไปสู่สาธารณชนเป็นวงกว้าง ตามกรณีนี้ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 328 ถูกกำหนดให้เป็นบทเฉพาะที่บัญญัติขึ้นเพื่อเอาผิดกับบุคคลที่ใช้การโฆษณาข้อความที่หมิ่นประมาทนั้น โดยที่การกระทำดังกล่าวจะเป็นความผิดตามมาตรานี้จะต้องครบองค์ประกอบความผิดตามมาตรา 326 เสียก่อน⁵ อีกทั้งคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 4249/2542 ยังได้วางแนวทางไว้ว่า “ความผิดฐานหมิ่นประมาทได้กระทำโดยการโฆษณาตามมาตรา 328 เป็นบทความผิดลักษณะฉกรรจ์ของความผิดฐานหมิ่นประมาทตามมาตรา 326 ซึ่งกฎหมายได้บัญญัติให้เป็นเหตุที่ผู้กระทำความผิดต้องรับโทษหนักขึ้นอันเป็นการลำดับการลงโทษเป็นขั้น ๆ ไปตามลักษณะฉกรรจ์ผู้กระทำความผิดต้องกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งครบองค์ประกอบความผิดฐานหมิ่นประมาทตามมาตรา 326 มาก่อนแล้ว กฎหมายหาได้บัญญัติแยกการกระทำความผิดฐานหมิ่นประมาทตามมาตรา 326 กับความผิดฐานหมิ่นประมาทได้กระทำโดยการโฆษณาตามมาตรา 328 ออกต่างหากจากกันไม่”

ดังนั้น การสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ จึงมิใช่การกระทำความผิดฐานหมิ่นประมาทตามมาตรา 326 จึงไม่อาจนำบทบัญญัติดังกล่าวจึงไม่สามารถนำมาใช้บังคับแก่กรณีได้ ด้วยเหตุนี้แม้ผู้กระทำจะทำให้แพร่หลายอันเป็นการโฆษณาชวนเชื่อหรือเผยแพร่แนวคิดที่สร้างความเกลียดชังด้านเชื้อชาติก็ตาม

⁴ คณพล จันทร์หอม, คำอธิบายกฎหมายอาญามาตราความผิด เล่ม 2, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, 2564), หน้า 265 – 275.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 265 – 281.

กรณีย่อมส่งผลให้ไม่อาจนำความผิดฐานหมิ่นประมาทด้วยการโฆษณาอันเป็นเหตุให้ต้องรับโทษหนักขึ้น มาบังคับใช้แก่กรณีการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติได้ด้วยเช่นกัน

กรณีที่สอง ปัญหาเกี่ยวกับการกระทำให้ปรากฏแก่ประชาชนด้วยวาจา หนังสือ หรือวิธีอื่นใด ให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ การสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ อาจถูกใช้เป็นเครื่องมือในการยุยงหรือปลุกกระดมให้เกิดความวุ่นวายในสังคมได้ ซึ่งในอดีตมีเหตุการณ์ที่สำคัญอันเป็นบทเรียนของนานาประเทศ เช่น เหตุการณ์ฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ชาวฮิวโดยการโฆษณาชวนเชื่อปลุกกระดมเหตุการณ์สงครามกลางเมืองและการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ในรวันดา เป็นต้น เมื่อมีการกระทำให้ปรากฏแก่ประชาชน ด้วยการยุยงปลุกปั่นให้ประชาชนไม่ยำเกรงต่อกฎหมายรัฐบาล เพื่อให้เกิดความเกลียดชังต่อผู้มีความแตกต่างทางเชื้อชาติ ประเทศไทยจะนำเอาประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 116 อันเป็นบทความผิดทั่วไปมาใช้บังคับแก่กรณี เนื่องจากความผิดฐานดังกล่าวมิใช่ความผิดที่เกิดจากการลงมือกระทำการยุยงปลุกปั่นให้ประชาชนไม่ยำเกรงต่อกฎหมายหรือรัฐบาลโดยตรง แต่เป็นความผิดอันเกิดจากการแสดงออกหรือแสดงความคิดเห็นอันเป็นการกระทำให้ปรากฏแก่ประชาชนทั่วไป เช่นเดียวกับการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาตินั้นเอง

ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 116 กำหนดมูลเหตุจูงใจในการกระทำความผิด 3 กรณี คือ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกฎหมายแผ่นดิน หรือรัฐบาล โดยใช้กำลังข่มขืนใจหรือใช้กำลังประทุษร้าย เพื่อให้เกิดความปั่นป่วนหรือกระด้างกระเดื่องในหมู่ประชาชนถึงขนาดที่จะก่อความไม่สงบขึ้นในราชอาณาจักร และเพื่อให้ประชาชนล่วงละเมิดกฎหมายแผ่นดิน⁶ ซึ่งมาตรานี้มีขึ้นเพื่อเป็นมาตรการป้องกันมิให้ประชาชนมีความกระด้างกระเดื่องต่อรัฐซึ่งจะกระทบต่อความมั่นคงและเสถียรภาพทางการเมืองได้ โดยเป็นบทบัญญัติที่มุ่งคุ้มครองกติกากองรัฐธรรมนูญเป็นสำคัญ⁷

ข้อยกเว้นความผิดของมาตรา 116 คือ การกระทำนั้นต้องกระทำภายในความมุ่งหมายแห่งรัฐธรรมนูญ หรือเป็นการแสดงความคิดเห็นหรือติชมโดยสุจริต⁸ ถ้าผู้กระทำใช้สิทธิในของประชาชนตามที่รัฐธรรมนูญบัญญัติรับรองและคุ้มครองการแสดงความคิดเห็นนั้นย่อมสามารถกระทำได้อย่างชอบเขตที่กำหนดไว้ แต่ข้อยกเว้นนี้ ย่อมไม่อาจรวมไปถึงกรณีการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติได้ เนื่องจากการกระทำดังกล่าวเป็นการแสดงออกเพื่อลดทอนศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ให้ได้รับการปฏิบัติที่ไม่เท่าเทียมเสมอภาคกัน ซึ่งขัดต่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 4 ซึ่งได้กำหนดหลักประกันเพื่อคุ้มครองความเท่าเทียมกันของบุคคล สิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐานของบุคคลโดยไม่คำนึงถึงเชื้อชาติ และการใช้เสรีภาพในการสื่อสารทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ ก็ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของรัฐ ความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน ตามมาตรา 34 วรรค 1 ด้วยเหตุนี้ การสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ จึงมิใช่การกระทำภายในความมุ่งหมายแห่งรัฐธรรมนูญ หรือเป็นการแสดงความคิดเห็นหรือติชมโดยสุจริตตามนัยแห่งมาตรา 116

นอกจากนี้ บทบัญญัติมาตรา 116 ยังมักถูกหยิบยกขึ้นมาใช้เพื่อประโยชน์ทางความมั่นคงและประโยชน์ทางการเมืองเป็นสำคัญ โดยเป็นหนึ่งในข้อหาที่ถูกหยิบยกมาใช้มากขึ้นนับตั้งแต่การรัฐประหารของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ในปี พ.ศ. 2557 โดยมีวัตถุประสงค์ในการใช้กับผู้ชุมนุมทางการเมืองที่ต่อต้านอำนาจของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ซึ่งเป็นรัฐบาลในขณะนั้น และความผิดตามมาตรา 116 นี้หลังการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2557 ยังเป็นหนึ่งในหมวดความผิดที่ถูกประกาศคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ฉบับที่ 37/2557 กำหนดให้ต้องถูกพิจารณาพิพากษาในศาลทหาร ซึ่งคดีส่วนใหญ่มีเจ้าหน้าที่ทหารเป็นผู้กล่าวหาอีกด้วย

⁶ คณิต วน นคร, กฎหมายอาญาภาคความผิด, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน 2559), หน้า 853.

⁷ คณพล จันทร์หอม, คำอธิบายกฎหมายอาญาภาคความผิด เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, 2564), หน้า 55 – 58.

⁸ จิตติ ดิงศภัทย์, กฎหมายอาญา ภาค 2 ตอน 1, พิมพ์ครั้งที่ 7 (เนติบัณฑิตสภา: 2543), หน้า 35-37.

ความผิดฐานตามมาตรา 116 จึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงและเสถียรภาพของรัฐ รวมทั้งความสงบเรียบร้อยของประชาชนโดยตรง มิได้ขยายความไปบังคับใช้เพื่อคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิมนุษยชน และการเลือกปฏิบัติ ดังนั้น จึงไม่อาจนำความผิดฐานยุยงปลุกปั่นให้ประชาชนไม่ยำเกรงต่อกฎหมายหรือรัฐบาล ตามประมวลกฎหมาย มาตรา 116 มาปรับใช้แก่กรณีการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติได้ และการที่ประเทศไทยไม่มีการกำหนดให้การสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ เป็นการกระทำที่ผิดต่อกฎหมาย ย่อมส่งผลให้ประเทศไทยไม่มีกฎหมายที่จะลงโทษแก่ผู้กระทำความผิดที่นำเอาความแตกต่างทางเชื้อชาติ มาเป็นชนวนเหตุยุยงปลุกปั่นให้เกิดความไม่สงบเรียบร้อยในสังคม จนอาจนำไปสู่นำมาสู่การเลือกปฏิบัติเป็นวงกว้าง และปลุกระดมให้ใช้ความรุนแรงหรือชนฆ่าได้

กรณีที่สาม ปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2560

การนำเข้าสู่ระบบคอมพิวเตอร์ซึ่งข้อมูลที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ เป็นผลให้เกิดการแพร่กระจายของข้อมูลเป็นวงกว้างมากขึ้นและยากต่อการควบคุม และเมื่อเกิดกรณีปัญหาขึ้นประเทศไทยก็นำเอาพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2560 อันเป็นบทความผิดทั่วไปมาปรับใช้เป็นมาตรการเพื่อลงโทษผู้กระทำความผิด

พระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2560 มาตรา 14 กำหนดองค์ประกอบของความผิดไว้เป็นกรณีเฉพาะเกี่ยวกับประเภทของข้อมูล 4 ชนิด อันได้แก่ (1) ข้อมูลที่บิดเบือน ข้อมูลปลอม หรือข้อมูลเท็จ (2) ข้อมูลเท็จที่เกี่ยวกับความมั่นคง (3) ข้อมูลที่เป็นความผิดเกี่ยวกับความมั่นคงหรือก่อการร้าย (4) ข้อมูลที่มีลักษณะอันลามก⁹ ประกอบกับมาตราดังกล่าวเป็นบทกฎหมายที่มุ่งคุ้มครองความถูกต้องเที่ยงแท้ของข้อมูล ป้องกันและปราบปรามการปลอมแปลงข้อมูลคอมพิวเตอร์ หรือข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ มิได้มุ่งหมายคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิมนุษยชน และการเลือกปฏิบัติแต่อย่างใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันมาตราดังกล่าวมักถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการปิดปากประชาชนเพื่อป้องกันการฟ้องร้องของประชาชนหรือการร้องเรียนต่อสื่อมวลชนที่ทำหน้าที่ตรวจสอบภาครัฐนั้นเอง และมีการหยิบยกมาตราดังกล่าวมาใช้เพื่อประโยชน์ทางการเมืองและความมั่นคงทางอำนาจของรัฐบาลเสียส่วนใหญ่

ตัวอย่างการนำเข้าสู่ระบบคอมพิวเตอร์ซึ่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความเกลียดชังทางเชื้อชาติ เช่น การเปิดห้องสนทนาในแอปพลิเคชันคลับเฮาส์ที่มีเนื้อหาวิวทอล์กวิชาการในลักษณะดูถูกเหยียดหยามคนอีสานและคลิปเสียงการสนทนาถูกเผยแพร่ในสังคมออนไลน์ ทำให้เกิดกระแสพูดถึงในทวิตเตอร์จนทำให้ #คลับเฮาส์ toxic ขึ้นสู่อันดับ 1 เทรนด์ทวิตเตอร์ จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่าแม้ผู้กระทำจะนำเข้าสู่ข้อมูลสู่ระบบคอมพิวเตอร์เหมือนกัน แต่ผู้กระทำมีเพียงเจตนาให้เกิดความเกลียดชังขึ้นระหว่างบุคคลคนหรือกลุ่มบุคคลที่มีความแตกต่างทางเชื้อชาติในสังคมเท่านั้น การปรับใช้มาตรา 14 แห่งพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2560 แก่การนำเข้าสู่ระบบคอมพิวเตอร์ซึ่งข้อมูลที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ จึงถือว่าเป็นการใช้กฎหมายที่มีได้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของกฎหมายโดยตรง และไม่สามารถบังคับใช้แก่กรณีการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ

กรณีที่สี่ ปัญหาเกี่ยวกับบทกำหนดโทษทางอาญา

⁹ สุนดี คงเทพ , กฎหมายเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร 2561), หน้า 213 - 270.

การกำหนดโทษทางอาญารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 77 ประกอบกับมาตรา 258 กำหนดให้รัฐตรากฎหมายเพียงเท่าที่จำเป็น และในการแก้ไขปรับปรุงกฎหมายต้องสอดคล้องกับสอดคล้องกับสถานะที่เป็นจริงในปัจจุบัน และให้กำหนดโทษทางอาญาเฉพาะกรณีความผิดร้ายแรงเท่านั้น รวมทั้งมาตรา 5 แห่งพระราชบัญญัติหลักเกณฑ์การจัดทำร่างกฎหมายและประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย พ.ศ. 2562 ยังได้กำหนดให้หน่วยงานของรัฐตรากฎหมายเพียงเท่าที่จำเป็นและยกเลิกหรือปรับปรุงกฎหมายที่หมดความจำเป็นหรือไม่สอดคล้องกับสภาพการณ์ หรือที่เป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิตหรือการประกอบอาชีพ โดยไม่ชักช้าเพื่อไม่ให้เป็นการกระทบแก่ประชาชน และมาตรา 21 กำหนดให้การพิจารณาจัดทำร่างกฎหมายต้องสอดคล้องและไม่ขัดหรือแย้งกับยุทธศาสตร์ชาติและแผนการปฏิรูปประเทศ ซึ่งแผนยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ.2561 -2580) ประเด็นที่ 6 ด้านการปรับสมดุลและพัฒนาระบบการบริหารจัดการภาครัฐ กำหนดให้การปฏิรูปด้านกฎหมายต้องสอดคล้องกับหลักสากลและข้อบังคับสากลหรือข้อตกลงระหว่างประเทศ

จากหลักกฎหมายดังกล่าว การแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ ย่อมส่งผลให้การปฏิรูปด้านกฎหมายของประเทศไทยสอดคล้องกับหลักสากลและรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 77 ประกอบมาตรา 258 อีกทั้งยังเป็น การสอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ.2561 -2580) ประเด็นที่ 6 ด้านการปรับสมดุลและพัฒนาระบบการบริหารจัดการภาครัฐ ที่กำหนดให้กฎหมายต้องมีความสอดคล้องเหมาะสมกับบริบทต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป และสอดคล้องกับข้อบังคับสากลหรือข้อตกลงระหว่างประเทศ ซึ่งพระราชบัญญัติหลักเกณฑ์การจัดทำร่างกฎหมายและประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย พ.ศ. 2562 มาตรา 21 ยังได้เน้นย้ำอีกว่าการพิจารณาจัดทำร่างกฎหมายต้องสอดคล้องและไม่ขัดหรือแย้งกับยุทธศาสตร์ชาติและแผนการปฏิรูปประเทศอีกด้วย

6. ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาข้างต้น สรุปได้ว่าการที่กฎหมายลำดับรองภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มิได้กำหนดความรับผิดชอบทางอาญาสำหรับการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติไว้โดยเฉพาะก่อให้เกิดผลกระทบต่อผู้ซึ่งถูกกระทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ ทำให้ไม่ได้รับความคุ้มครองจากการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติตามกฎหมายอย่างเสมอภาคและเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น จึงเห็นควรแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ประเทศไทยมีมาตรการทางกฎหมายสำหรับคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิมนุษยชน และการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติ อันจะส่งผลให้กฎหมายของประเทศไทยมีความครอบคลุมในบริบทด้านสิทธิมนุษยชนมากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับอนุสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติทุกรูปแบบ โดยขอเสนอแนะแนวทางแก้ไขเพิ่มเติมออกเป็น 3 กรณีดังต่อไปนี้

1. แนวทางแก้ไขปัญหากับประมวลกฎหมายอาญาไม่ได้บัญญัติเกี่ยวกับการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ ขอเสนอแนะให้แก้ไขเพิ่มเติมเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

1.1 ควรแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายอาญามาตรา 326 ซึ่งมีข้อความดังต่อไปนี้

มาตรา 326 “ผู้ใดใส่ความผู้อื่นต่อบุคคลที่สาม โดยประการที่น่าจะทำให้ผู้อื่นนั้น เสียชื่อเสียง ถูกดูหมิ่น หรือถูกเกลียดชัง ผู้นั้นกระทำความผิดฐานหมิ่นประมาท ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปี หรือปรับไม่เกินสองหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

ถ้าการหมิ่นประมาท ได้กระทำลงเพราะเหตุจากความมัวคืดทางเชื้อชาติ ผู้กระทำความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามปี หรือปรับไม่เกินสี่หมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ”

1.2 ควรแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 328 ซึ่งมีข้อความดังต่อไปนี้

มาตรา 328 “ถ้าความผิดฐานหมิ่นประมาทได้กระทำการโดยการโฆษณาด้วยเอกสาร ภาพวาด ภาพระบายสี ภาพยนตร์ ภาพหรือตัวอักษรที่ทำให้ปรากฏไม่ว่าด้วยวิธีใด ๆ แผ่นเสียง หรือสิ่งบันทึกเสียง บันทึกภาพ หรือบันทึกอักษร กระทำโดยการกระจายเสียง หรือการกระจายภาพ หรือโดยกระทำการป่าวประกาศด้วยวิธีอื่น ผู้กระทำความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสองปี และปรับไม่เกินสองแสนบาท

ถ้าการกระทำความผิดตามวรรคแรก ได้กระทำความผิดเพราะเหตุจากความมีอคติทางเชื้อชาติ ผู้กระทำความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสี่ปี และปรับไม่เกินสี่แสนบาท”

2. แนวทางแก้ไขปัญหากับการกระทำที่ปรากฏแก่ประชาชนด้วยวาจา หนังสือ หรือวิธีอื่นใด ให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ ขอเสนอแนะให้แก้ไขเพิ่มเติม ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 116 วรรคสอง ซึ่งมีข้อความดังต่อไปนี้

มาตรา 116 “ผู้ใดกระทำให้ปรากฏแก่ประชาชนด้วยวาจา หนังสือหรือวิธีอื่นใดอันมิใช่เป็นการกระทำภายในความมุ่งหมายแห่งรัฐธรรมนูญ หรือมิใช่เพื่อแสดงความคิดเห็นหรือติชมโดยสุจริต

(๑) เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกฎหมายแผ่นดินหรือรัฐบาล โดยใช้กำลังข่มขู่หรือใช้กำลังประทุษร้าย

(๒) เพื่อให้เกิดความปั่นป่วนหรือกระด้างกระเดื่องในหมู่ประชาชนถึงขนาดที่จะก่อความไม่สงบขึ้นในราชอาณาจักร หรือ

(๓) เพื่อให้ประชาชนล่วงละเมิดกฎหมายแผ่นดิน ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินเจ็ดปี

ถ้าการกระทำที่ปรากฏแก่ประชาชนด้วยวาจา หนังสือหรือวิธีอื่นใดอัน เป็นการกระทำเพื่อยุยหรือส่งเสริมให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติ อันอาจนำไปสู่การละเมิดสิทธิมนุษยชนหรือการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติ ในลักษณะที่เป็นการรบกวนความสงบสุขของประชาชน โดยประการที่น่าจะเกิดความเสียหายแก่ประชาชน ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปี”

3. แนวทางแก้ไขปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2560 ขอเสนอแนะให้แก้ไขเพิ่มเติม มาตรา 14/1 ซึ่งมีข้อความดังต่อไปนี้

มาตรา 14/1 “ผู้ใดนำเข้าสู่ระบบคอมพิวเตอร์ เผยแพร่ หรือส่งต่อซึ่งข้อมูลคอมพิวเตอร์ใด ๆ ที่มีลักษณะอันยุยงหรือส่งเสริมให้เกิดความเกลียดชังทางเชื้อชาติโดยประการที่น่าจะเกิดความเสียหายแก่ประชาชน ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินเจ็ดปี หรือปรับไม่เกินหนึ่งแสนสี่หมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ”

7. บรรณานุกรม

จิตติ ดิงศรัทีย. *กฎหมายอาญา ภาค 2 ตอน 1*. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: เนติบัณฑิตสภา, 2543.

คณพล จันทรหอม. *คำอธิบายกฎหมายอาญาภาคความผิด เล่ม 1*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร:

วิญญูชน, 2564.

คณพล จันทรหอม. *คำอธิบายกฎหมายอาญาภาคความผิด เล่ม 2*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, 2564.

คณาธิป ทองรวิวงศ์. พันธกรณีของประเทศไทยตามอนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติในทุกรูปแบบ (CERD):
ศึกษากรณี การสื่อสารที่ทำให้เกิดความเกลียดชังทางคอมพิวเตอร์ (Online Hate Speech) ในกรอบพระราชบัญญัติ
ว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2560. วารสารนิติศาสตร์และสังคมท้องถิ่น Law
and Local Society Journal. Vol. 2 (2) (July – December 2018).

คณิต ฒ นคร. กฎหมายอาญาภาคความผิด. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, 2559.

มูลนิธิส่งเสริมสื่อเด็กและเยาวชน สถาบันสื่อเด็กและเยาวชน (สสย.). การสื่อสารที่สร้างเกลียดชัง (Hate Speech). พิมพ์
ครั้งที่ 1. ปทุมธานี: นัชชาวัตน์, 2561.

ศูนย์ศึกษานโยบายสื่อ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. Hate Speech คืออะไร ปรากฏการณ์ใหม่ใช้วาจาสร้างความ
เกลียดชัง [ออนไลน์]. 2557. เข้าถึงได้จาก <https://highlight.kapook.com/view/98194>
[31 กรกฎาคม 2562].

สุนติ คงเทพ. กฎหมายเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มังกูด ดิจิตอลเพรส, 2561.